

У СУЗІР'І ГОЛУБА ТА ФЕНІКС

Ми живемо в часи, коли руйнуються міфи. Одним із усталених міфів є міф про Шекспіра (Шекспера)* як автора всесвітньовідомих драматичних та поетичних творів.

Як виник цей міф? Уже в 1622 р., через 10 років після смерті справжнього автора чи авторів цих творів і через сім років по смерті актора Вільяма Шекспера, виявилось, що фактів про життя й особистість автора (авторів) зібрано катастрофічно мало. А саме того року розпочалася підготовка до видання «Першого Фоліо» (першої досить повної збірки творів). При підготовці до публікації виявилось, що видавці не мають одноставної думки, чиї твори мають друкувати.

Родичі, друзі та видавці, котрі знали справжніх авторів особисто, були пов'язані клятвою про таємницю авторства або посмертною волею авторів. Більше того, в їхніх інтересах було не розкривати цю таємницю. З іншого боку, актори, друзі Шекспера, навіть не здогадувалися про існування таємничих авторів і були впевнені, що автором є їхній колега актор Шекспер, — насправді, на нашу думку — псевдоавтор.

Редактором видання «Першого Фоліо» був Бенжамен Джонсон, відомий тогочасний драматург і поет, котрий особисто знав і справжніх авторів і актора Шекспера, але за життя останнього ніколи не робив спроб розкрити Шексперу та іншим, що знає, хто є справжнім автором.

Під час підготовки до видання, після пошуків, були придбані права на видання всіх відомих драматичних творів, що колись ставились чи готувалися до постановки на сцені й належали перу таємничих авторів, або (як вважали друзі-актори) перу Шекспера. Тож жодних біографічних даних до книжки не було додано. Хіба що портрет, який, по суті, являв собою театральну маску, що приховувала обличчя, й з-за якої прозирали очі одного з таємничих ав-

торів. Сама маска була трохи схожою на Шекспера. Тому портрет задовольнив усіх: і портрет мали, і таємниця авторства залишалася збереженою. Додатком до портрета була передмова Бена Джонсона, що завершувалась його власним затуманеним віршем-загадкою (що в часи Відродження було модним). У вірші оцінювався портрет. Зазначалося, що художник-гравер вдало сховав обличчя автора, але, прагнучи водночас зобразити його душу, не впорався із цим завданням. Тому редактор радив читачеві: «Дивись у книжку (тобто — в тексти), а не на портрет».

Протягом наступних 400 років документів про особу й життя (і, власне, авторство) не збільшилося, зате з'явилося багато припущень, а то й просто домислів та вигадок. Всі вони стосувалися Шекспера, псевдоавтора, котрий за життя не відмовлявся від свого авторства, але ніколи (ніколи!!! — і це характерно для нього) не цікавився виданням «своїх» п'єс, їхнім збереженням для наступних поколінь. Справжні ж автори, що вклали в ці твори свою душу й працю, зробили все можливе, щоб таємницю авторства було збережено. Але (і про це треба знати всім!) вони, собі на втіху, в обмін на таємницю авторства зобразили себе, своїх друзів, родичів, сучасників і своїх ворогів принаймні в двох третинах комедій, історичних хронік, трагедій та трагікомедій, а також і в сонетах. Так і сталося, що внаслідок частого повторення без достатнього критичного аналізу всіх згаданих вище домислів та вигадок про Шекспера, псевдоавтора, і сформувалися той міф, та легенда, що дурили людство протягом чотирьох століть і не узгоджувалися з фактами та здоровим глуздом.

Усупереч цьому міфіві (в істинності якого більшість людей не має вже жодних сумнівів), ми хочемо виступити в підтримку його опонентів — так званої гіллівської гіпотези авторства.

Річ у тім, що останніми роками дедалі більше прихильників здобуває нова ідея, незгідна з офіційною британською та радянською (колишнього СРСР) трактовкою подій, яку часто називають «стретфордською» (від назви міста, де народився Шекспер). Провідні дослідники-шекспірознавці доходять висновку, що маловідомий у свій час

© Семен Дашевський, 1996.

* Автор розрізняє написання і звучання прізвища Шекспер (Shakspeare), під якими при народженні був записаний у церковних книгах Стретфорда майбутній актор театру «Глобус», та Шекспір (Shakespeare), яким з 1593 р. і до наших днів підписувалися всі видання славнозвісних п'єс і сонетів.

Вільям Шекспір. Портрет із Фоліо 1623 р.

пайовик акторської трупи, відкупник і лхвар, малоосвічений Вільям Шекспер (1564 — 1616), не будучи ані великим актором, ані виконавчим режисером, не був і автором невмирущих трагедій, комедій, драм, поем та сонетів. Слід зазначити, що ця думка з'явилася ще за перших постановок тих п'єс на сцені, а пізніше повторилася аж у ХІХ столітті. В Росії та Україні вона була поширеною у двадцяті роки нашого століття, а потім її геть відкинули на догоду ідеологізованій офіційній точці зору, що автором був «людина з народу» Шекспер. Однак за кордоном кількість кандидатів на авторство тим часом зросло до п'ятдесяти, деякі з яких мають прихильників в усьому світі. Це — Ретленд, Бекон, Дербі, Релі, Оксфорд, Марло та інші. Нині, на нашу думку, дослідження отримало новий імпульс завдяки знайденню раніше невідомим документальним доказам.

Якщо порівняти умови й роки написання та постановки на сцені окремих п'єс із подіями, роками та умовами життя тих двох людей, які, на нашу думку, є справжніми авторами, то такий аналіз підтверджує або, в крайньому випадку, не суперечить їхньому авторству. Більше того, вдається простежити збіги обставин і зв'язки між подіями та обставинами життя авторів та їхніх близьких чи сучасників зі змістом та образами більшості п'єс і сонетів.

При цьому слід постійно мати на думці, що тогочасна пуританська мораль, хоча й не забороняла, але дивилась з осудом, навіть зневагою на будь-яку те-

атральну діяльність, створення п'єс та зв'язок із театром, тим більше — народним. Тому друкувати під своїм ім'ям хай суто поетичні, а тим більше драматичні твори, скажімо, для юного графа Ретленда (який вважався в пізніші часи першим претендентом на авторство), було річчю неприпустимою, навіть неможливою.

Більше того, робота для театру вважалася справою негідною і для професійного поета, служителя муз. Тому в автора, а згодом — у авторів, і виникло бажання надійно сховати своє авторство від людського осуду, що вони й зробили, затулювшись псевдонімами «Голуба» та «Фенікс», під якими їх знали близькі друзі. Для перших читачів, а згодом — і глядачів, юний автор вигадав та використав псевдонім «Шейк-спір», «Той, хто стрясає списом» — Shakespeare. Псевдонім мав у своїй основі прізвище людини, що була співпрацівником та актором на дрібних ролях у пересувному театрі, з якою автор незадовго до того познайомився: Вільям Шекспер. Псевдонім цей нагадував юному авторові напис на лицарських щитах під час турнірів або інші геральдичні написи. З часом як псевдонім, так і прізвище перетворились на Вільяма Шекспіра, а театри почали, спираючись на успіх шекспірівських п'єс, називати автора (псевдоавтора, бо справжнього автора не знали) «Тим, хто стрясає кін». У ті часи, коли творча діяльність справжнього автора тільки починалась, Шекспер був відомий театральним аматорам, золотій молоді (в тому числі й юному авторові) як особа, що виконувала різні, часом доволі делікатні й складні доручення. Юний автор, незважаючи на різницю в роках і суспільному стані (що йому ставили в провину), зблизився з Шекспером. Існують докази, що Шекспер за використання свого прізвища й видавання себе автором одержував грошову винагороду. Крім того, у подяку Ретленду 1596 р. допоміг Шексперу одержати дворянський титул, а всій трупі у 1603 р. — почесне звання королівської. Свої відносини з Шекспером Ретленд (за допомогою графа Саутгемптона та інших своїх друзів) побудував так, що Шекспер знав його лише як одного з театральних аматорів і меценатів, а про авторство Ретленда або інших він, Шекспер, міг тільки здогадуватися.

Поруч з описаними умовностями, що вимагали від авторів ховати своє авторство, існувала й модна в часи Ренесансу гра, — якомога складніше заплутати й таким чином зацікавити тогочасного і майбутнього глядача та читача: загадати загадки всім і на довгі роки.

Крім цих двох, існувала й третя важ-

лива причина — конспірація, що була пов'язана з участю одного із справжніх авторів у підготовці (з 1597 р.), виступом (у 1601 р.) та наслідками «одноденного заклоту» графа Ессекса, спрямованого проти деспотизму королеви Єлизавети. Псевдонім дозволив цьому авторові на суді відмовитись від авторства тих п'єс, де були виступи проти королеви із закликом в окремих сценах позбавити її влади. Разом із цими п'єсами автор під час слідства відмовився від свого захоплення драматургією взагалі. Відсутність на суді доказів у вигляді рукописів врятувала автора від страти. Саме з цієї причини не знайдено рукописів ані справжніх авторів, ані Шекспера.

Після смерті королеви Єлизавети у 1603 р. автори вирішили, що буде краще для сценічного життя й успіху п'єс зберегти таємницю авторства. Для майбутнього буде розумнішим, щоб автором вважали актора чи аноніма, ніж державного злочинця, який наважився підняти меч на королеву і волею обставин уникнув страти.

Існували й інші підстави, що змушували авторів до останнього дня свого життя зберігати таємницю авторства. І, хоч як це сумно, наступні 400 років довели, що вони, автори, не помилялись.

Хто ж були ті невідомі автори?

Згідно з гіпотезою вченого секретаря Шекспірівської комісії російської Академії наук, відомого шекспірознавця І. М. Гіллова¹, справжніми авторами всесвітньовідомих творів були двоє широко обізнаних і начитаних людей, відомих вузькому колу пов'язаних клятвою друзів під псевдонімами «Голуба» і «Фенікс».

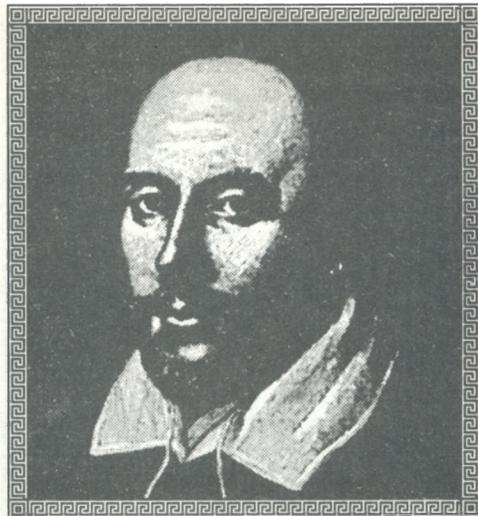
Цими авторами були:

— у 1590 — 1599 рр. — Роджер Ретленд (пізніше — Голуб); один, без співавторів;

— у 1599 — 1612 рр. — він же разом із своєю дружиною і співавторкою Єлизаветою Сідні (Фенікс).

Точніше, участь Сідні в драматургічній і поетичній творчості почалась у 1598 р. У 1598 — 1600 рр. вона була помічницею, а наприкінці тих років стала співавторкою Ретленда. Так і в наступні, найважливіші для творчості 1600 — 1612 рр. Сідні була співавторкою Ретленда.

Роджер Менерс, граф Ретленд (1576 — 1612), нащадок англійського короля Річарда Плантагенета («Річарда — Левого Серця»), вихованець всесвітньовідомого філософа Френсиса Бекона. Дитинство провів у «родовому гнізді», в замку

Рідкісний портрет, подарований 1856 р. лордом Еллесмером для Національної портретної галереї.

Бельвуар, у прославленому Вальтером Скоттом Шервудському лісі, лісі Робін-Гуда, що в Лестерширському графстві в Англії. Спочатку юний Ретленд навчався в Королівській гімназії в Кембриджі. Вищу освіту здобув у 1590 — 95 рр. у Кембриджському університеті. У 1596 — 97 рр. вчився у Падуанському університеті в Італії. Разом з ним у списках студентів значилися Розенкранц та Гільденстерн, чії прізвища пізніше (після поїздки Ретленда у 1603 р. до Данії) були дані дійовим особам трагедії «Гамлет» у другій редакції, в якій з'явилися й певні датські реалії.

Ретленд був близьким другом графа Саутгемптона, який підтримував його захоплення театром, драматургією та поезією. У 1597 — 98 рр. Ретленд продовжував свою освіту в Лондонському юридичному інституті Грейс-Ін. Тоді ж він став членом юридичної корпорації Англії, де ознайомився зі звичаями масонів. Юриспруденція й масонство згодом знайшли помітне місце в деяких шекспірівських п'єсах. (Зауважимо, що актор Шекспер про все це геть нічого не знав.)

Після закінчення інституту Грейс-Ін Ретленд служив у адміністрації королеви Єлизавети. Одержав від неї заваження (разом із Саутгемптоном) за те, що віддавав перевагу театрові перед службою.

Ретленд був одним із найосвіченіших людей свого часу, мав ступені магістра мистецтв Кембриджського (з 1595 р.) та Оксфордського (з 1598 р.) університетів. Є свідоцтво про його листування з науковцями інших країн.

Як вище згадувалося, 1601 року Ретленд (разом із Саутгемптоном) брав участь у невдалому «одноденному зако-

¹ Див. статті І. М. Гіллова у щорічних збірниках «Шекспировские чтения» за 1984, 1985, 1990 і 1993 рр.

Роджер Меннерс, граф Ретленд.

лоти» графа Ессекса, який був вітчимом його, Ретленда, дружини Єлизавети Сідні. За участь у заколоті Ессекса та чотирьох його друзів було страчено. Саутгемптон та Ретленд уникли страти. Стараннями родичів (та, як нам здається, і обвинувача Бекона, який вигороджував свого колишнього вихованця та його друга) Саутгемптона було засуджено на довічне ув'язнення, а Ретленда — за великий викуп, який заплатили його родичі, — на заслання у далекий замок під домашній арешт.

Можливо, що королева від своїх шпигунів знала ім'я справжнього автора, але вирішила помилувати молодого (25 років) драматурга. Може, вона пожаліла свою хрещену доньку Єлизавету Сідні, яка у випадку страти Ретленда втратила б не лише названого батька Ессекса, а й чоловіка — Ретленда. Може, вони ще й плекала надію на літературну вдячність Ретленда за дароване йому життя (а це справді в 1601 — 1607 рр. мало місце у двох п'єсах).

Ретленда і Саутгемптона від покарання звільнила смерть Єлизавети в 1603 р. Майбутній англійський король Яків I Англійський по дорозі із Шотландії до Лондона на коронацію зупинився у Бельюарі і нагородив Ретленда, як одного з тих, хто торував йому шлях на престол, вищим англійським орденом.

Виконуючи того-таки року почесне завдання нового короля, Ретленд на чолі посольства виїхав до Данії.

Вперше за кордоном Ретленд побував ще у часи свого навчання. Втретє опинився на континенті значно пізніше, як офіцер війська, що діяло в європейських прибережних країнах. Про свої

мандрівки він написав жартівливу книжку, в якій сховався за образом вигаданого головного героя баламута Томаса Корієта із Одкомба — сучасника Гаргантюа і Пантагрюєля та попередника Мюнхгаузена. Цю книжку з 56 (?) гіпотетичними авторами також «відкопав» Гілілов. Про жартівливого мандрівника є навіть стаття в Британській енциклопедії. Як бачимо, і тут Ретленд виявив захоплення жартами й різними загадками, свою веселу вдачу.

Утім, після страти товаришів по заколоту Ессекса характер Ретленда поступово змінився. Його мучило сумління, що його друзі загинули, а він лишився живим. Все це з часом знайшло відбиток у його написаних разом із дружиною п'єсах та сонетах.

Після 1603 р. новий король забажав наблизити Ретленда до королівського двору і дарувати йому високу посаду. Але Ретленд не любив двору. Він віддавав перевагу Шервудському лісу, полюванню, книжкам, спілкуванню з природою, друзями та звичайними людьми. Він присвятив себе драматургічно-поетичній творчості спільно із дружиною, яку щиро кохав (див. сонети та частину комедій, а також поему «Фенікс та Голуб» і вірш «Псалом»). Зрештою, Ретленд обійняв посаду, традиційну для його предків: він став управителем Шервудського лісу. В останні роки свого короткого життя Ретленд тяжко хворів і нікуди не виїздив із замку Бельюар. Помер він улітку 1612 р. і похований у церкві біля замку (селище Ботсфорд).

Зауважимо, що існує непідтверджена, однаке не спростована, версія, ніби Ретленду і Сідні вкоротили життя родичі по лінії Ретлендів, жадаючи заволодіти їхніми титулами і майном. Зрозуміло, що злочинці та їхні нащадки боялися викриття, уваги громадськості. Тож усіма можливими засобами вони заперечували визнання Ретлендів за авторів приписуваних Шексперу шедеврів. Як бачимо, таки здобули успіху в цьому. Так чи так, портрет Ретленда в Бельюарі й досі висить на видному місці.

Єлизавета Сідні, після шлюбу графиня Ретленд (1584 — 1612), — дочка відомого англійського політичного діяча, полководця й поета Філіппа Сідні (якого називали «королем поетів»), хрещена дочка королеви Єлизавети. Дитячі та юнацькі роки провела в Лондоні. Вихователькою Єлизавети була її рідна тітка Мері Сідні, графиня Пембрук, обізнана в гуманітарних науках, освічена й талановита. Є дані, що вона була активним учасником підготовки до видання «Першого Фоліо». Познайоми-

лась Єлизавета Сідні з Ретлендом у Лондоні, в тітчиному домі (що носив назву «Вілтон гауз»), на поетичному вечорі, що їх часто організувала Мері Сідні.

Родина та королівський двір були проти шлюбу Сідні з Ретлендом. Але дівчина виявила наполегливість, незбагненну для багатьох: у свої 15 років, зігріта увагою королеви, багатьох знатних і талановитих осіб, Єлизавета Сідні рішуче кидає Лондон і їде до провінції, в англійську глушину. Тут вона стає спершу помічницею, тоді правою рукою, а згодом і рівноправним співавтором Ретленда. Свій літературний хист вона поклала на написання віршованих п'єс для театру, хоча жоден рядок не з'явився за її чи Ретленда підписом. Але ж великий Бен Джонсон зазначив якось, що вона, Сідні, багато в чому перевершила свого батька, видатного поета.

І. М. Гіллоу віднайшов не тільки Томаса Коріета із Одкomba, вигаданого жартівливого мандрівника, який був власне Роджером Ретлендом, а й поетесу Емілію Ленъер, під іменем якої друкувала деякі свої вірші дружина й співавторка Роджера — Єлизавета Сідні.

У 1605 році подружжя Ретлендів розсварилося. Єлизавета п'ять років жила після цього в Лондоні, навідуючись до Бельвуара. У 1608 — 1609 рр. Ретленд тяжко захворів, з'явилася загроза його смерті. Тому в 1610 р. Сідні повертається до замку. Згадки про ці події є в сонетах. На 1609 р. припадає й публікація сонетів під ім'ям Шекспіра. На наш погляд, це видання було вимушеним через загрозу смерті Ретленда і можливість втрати сонетів. Єлизавета Сідні була в шлюбі з 1599-го по 1612 р. Останні прижиттєві видання відомих творів Ретлендів відносять до 1608 — 1609 рр., а постановки на сцені — до 1612 р.¹, тобто року смерті авторів. Сідні наклала на себе руки через 9 днів після смерті Ретленда. Поховали її в Лондоні в соборі святого Павла, який згорів під час лондонської пожежі 1666 р. Але тепер Єлизавета Сідні відроджується з попелу, як казковий птах Фенікс, — так називали її друзі.

Є й інші відомості. Кажуть, ніби «таємничих авторів» через певний час перепоховали, й тепер обидві могили знаходяться біля Бельвуара, у родовому склепі Ретлендів, у селищі Ботсфорд.

Про обох авторів можна сказати, що вони досконало знали тогочасну Англію, англійську історію й літературу, звички та характер різних суспільних

Єлизавета Сідні, графиня Ретленд.

верств у європейських країнах, володіли іноземними й стародавніми мовами, були обізнані в морській та військовій справі, медицині й інших галузях науки та практики. І при цьому — були високоталановитими, геніальними людьми. Саме тому, внаслідок поєднання чоловічого та жіночого геніїв, і з'явилися на світ драматичні твори, які вважаються неперевершеними й досі.

Щодо платонічності шлюбу Ретлендів (про це часом ідеться, і ця думка потрапила до статті Інни Шульженко), то, на наш погляд, все це можна трактувати так. На той час у середовищі знатних англійських інтелектуалів побутовала думка, ніби платонічне кохання стоїть вище за кохання тілесне. Таке твердження, значною мірою, було даниною королеві Єлизаветі. А проте аналіз тих матеріалів, що збереглися, показує, що кохання Фенікс і Голуба, тобто Сідні й Ретленда, було загальнолюдським коханням жінки й чоловіка, коханням, возвеличеним не лише характеристиками й інтелектуальністю подружжя, а й спільним творчим подвигом. При цьому вогонь творчості не загасив, не забив вогонь кохання, а навпаки. Щоправда, шлюб Ретлендів був бездітним, що дало підставу писати про його платонічність. Можливо, саме ця бездітність і стала причиною у відносинах Ретленда й Сідні в 1605 р.

Після смерті Ретлендів актор Шекспер у 1612 р. назавжди покинув Лондон. Жодних нових творів під ім'ям Шекспіра більше не з'явилось. Помер Шекспер у 1616 р. в своєму рідному

¹ У 1613 р. була поставлена на сцені тільки хроніка «Генріх VIII» (див. нижче).

Вільям Шекспір в уяві англійського художника ХІХ ст. Джона Феда.

місті. Якихось меморіальних видань на його кончину не знайдено, не було навіть звичайного некролога. А в його (Шекспера) заповіті, де згадуються різні побутові дрібниці, жодного слова (!) не сказано про літературну спадщину, книжки та рукописи.

У той самий час, у зв'язку із смертю «таємничих авторів», група видатних англійських поетів та письменників, суворо дотримуючись клятви про таємницю авторства, випустила в світ у 1612 — 13 рр. спеціальний меморіальний так званий «Честерський збірник», де неодноразово, в чотирнадцяти присвячених їм віршах чи групах віршів згадувались імена Голуба і Фенікс. З-поміж авторів цих віршів, переважно анонімних, були відомі в ті часи поети: Бен Джонсон, Джордж Чепмен, Марстон, можливо, і актор Шекспер, а також Роберт Честер (чи існував він насправді, чи ні — не з'ясовано). У збірнику були вміщені також поема «Фенікс і Голуб» та вірш «Псалом», в яких у завуальованій формі частково висвітлювались важливі моменти авторства Ретлендів. У виданнях Шекспіра українською та російською мовами ці поема та вірш завершують останній том повних зібрань творів Шекспіра. «Честерський збірник» мав назву: «Жертва кохання, або Жалоба Розалінди», і згадані вище вірші йшли в ньому після поеми Честера. Відшукав все це І. М. Гілілов.

Нижче наводимо цитати з поеми та вірша, які, за офіційною версією, належали перу Шекспіра й були написані

1601 року. По суті, як встановив той самий Гілілов, їх написали друзі авторів у 1612 — 13 рр. після смерті Ретлендів, що очевидно з тексту поеми та вірша. При цьому, і в українському і в російському перекладах поему помилково названо «Фенікс і Голубка» (а слід — «Фенікс і Голуб»). Вірш в українському перекладі вдало названо «Псалом». Головне питання поеми — єдність покійних авторів. Двох авторів нема, є єдиний автор у двох особах. У поемі сказано чітко:

Їх в одно любов сплела:
Дух один, хоч два тіла.
Хто був хто сказати годі.
Два серця в биття єдине,
Два життя в одне життя
Поєднало почуття...

Він у ній, вона у ньому —
Кожне з них свій скарб знайшло...

Щось цілком незрозуміле,
Як дволике божество:
Двох створиць одне єство —
І не пара, і не ціле...
І схилився ум поштиво
Перед безумом кохання,
Що єднає нез'єднанне
У довершеність правдиву.

(Переклад Марії Габлевич)

... Слав їх смертний! Закликай,
Щоб сяяли вічно в небі
В знак трудів їх і кохання
Зірки Голуба і Фенікс.

(Переклад наш. — С. Д.)

Наведемо також декілька рядків з вірша «Псалом»:

Вірність, врода, простота,
Дива гідна чистота —
Жменька попелу свята.
Фенікса гніздо — могила,
І голубка сизокрила
У безвічність відлетіла
Безпотомно... Чи ж винити
В тім любов непосполиту,
Непорочну, неспожиту...

(Переклад Марії Габлевич)

Твердження про єдність, «дволике божество» не є порожніми словами. Аналіз усіх шекспірівських п'єс згідно із загальноприйнятою періодизацією творчості, в порівнянні з подіями життя Ретленда й Сідні, включаючи аналіз п'єси з її сценічними образами, а також з причинами чи приводами написання, дає доказ авторства Ретлендів, і приводить до таких результатів щодо приблизної участі кожного з авторів у написанні п'єс:

У 1590 — 1597 рр., працюючи без

співавторів, Ретленд написав 16 п'єс (з усіх 37). У тому числі: 8 історичних хронік (з 10), дві трагедії (з 10) і 6 комедій (з 10 веселих і з «сумних» комедій).

У 1598 — 1600 рр. до творчості долучилася і Сідні. Спершу вона як помічниця брала участь у написанні п'яти п'єс: чотирьох комедій і однієї історичної хроніки. Наприкінці цього періоду вона, вже як співавторка, брала участь у створенні ще однієї п'єси-трагедії — «Юлій Цезар».

Після поразки «одноденного заколоту» Ретленд і Сідні продовжували свою творчу діяльність як співавтори спочатку в засланні (в замку Уфінгтон) до 1603 р., а тоді в Бельюарі до своєї смерті в 1612 р. Було написано 15 п'єс: 7 трагедій, 3 «сумні» комедії, всі 4 трагікомедії й одна історична хроніка.

При цьому — жодної веселої комедії після 1601 р. Веселий життєлюбець Шекспір зник назавжди.

Так, вивчаючи п'єси паралельно з подіями життя, змінами поглядів і думок Ретлендів, ми доходимо висновку, що саме шекспірівські драматичні твори — за зображеннями в них сценічними персонажами — стають головними доказами авторства Ретлендів.

Те саме можна сказати і про сонети. З усіх 154 шекспірівських сонетів першу третину Ретленд написав у період з 1592-го до початку 1596 рр. (до від'їзду до Італії). Ці сонети присвячені друзям юності Ретленда: Саутгемптону, «смаглявій леді сонетів» Єлизаветі Вернон, кільком «незнайомкам» і «юному другу», тобто двоюрідному брату Сідні — Вільяму Герберту.

Друга третина сонетів написана Ретлендом у 1597 — 1609 рр. і присвячена любій Сідні.

На ці сонети в той самий час Сідні відповіла своєю третиною сонетів, присвячених переважно Ретленду. Серед сонетів є філософські, позбавлені адресатів, і «сонети-перевертні», що можуть мати як жіноче, так і чоловіче авторство. Кілька сонетів, на нашу думку, написані іншими авторами — учасниками поетичних змагань у літературному салоні Мері Сідні.

По-новому слід розуміти і текст присвяти Ретлендом своїх двох поем («Венера та Адоніс» і «Лукреція») графу Саутгемптону.

Досліджуючи звичаї того часу, неважно встановити, що простолоудин Шекспер, хоч би яким геніальним чи талановитим він був, не міг називатися другом графа. У кращому випадку юний граф міг бути покровителем, меценатом здібного театрального діяча. Тому присвяти слід розуміти як звернення до

свого старшого товариша Саутгемптона. Шексперові в 29 — 30 років писати про свою любов до двадцятирічного Саутгемптона (особливо друга присвята) неприпустимо, а романтичному Ретленду в свої 17 — 18 років говорити про захоплення рівним за суспільним станом і старшим на 3 роки Саутгемптоном — можливо. Та й самий тон обох присвят: для Шекспера (навіть за звичаями того часу) надто принизливий, а для рівного, але молодшого за віком Ретленда — цілком допустимий.

Авторство Шекспера в написанні обох поем заперечується й аналізом їхнього змісту, порівняно з віком автора. У 1593 — 94 рр. Шексперу виповнилося 29 — 30 років, він уже 11 — 12 років як був одружений, мав трьох дітей. Малоімовірно, щоб він писав палкі поеми про кохання. Сімнадцятирічний Ретленд відповідає цій ролі палкого, цнотливого, закоханого лірика більше. Крім того, поінформовані, близькі до королівського двору люди в героях написаної у 1592 р. першої поеми «Венера та Адоніс» могли побачити 59-річну королеву Єлизавету і 19-річного друга Ретленда, графа Саутгемптона. Такий натяк міг належати тільки Ретленду і аж ніяк не Шексперу.

Треба ще раз згадати і про «Перше Фоліо», яке було заплановано випустити саме на десяту річницю смерті Ретленда і Сідні — 1622 р., але через труднощі з виданням побачило світ 1623 року. Але друге видання було надруковано точно у 1632 р. — до 20-ї річниці. Присвячене це друге видання було двом двоюрідним братам Сідні — Вільяму Герберту, графу Пембруку та Філіппу Герберту, графу Монтгомері, які посприяли у відкупі прав на видання окремих п'єс і в організації випуску книжки. У присвяті видаєць Едвард Блаунт нагадував братам Гербертам, що вони мають прочитати тут не тільки написане, а його, видавця, мовчання. Мовчання про імена справжніх авторів!

Вперше сумніви в шекспірівському авторстві (відносно трилогії «Генріх VI») з'явилися ще у 1592 р., приблизно через рік після перших постановок цих історичних хронік на сцені. Поет Роберт Грін, одна з «університетських голів» (як називали в ті роки поетів, що закінчили престижні англійські університети), в своїх статтях називав Шекспера «вороною-вискочкою, прикрашеною нашим пір'ям», «майстром на всі руки». Різними натяками Грін хотів показати, що Шекспер співає з чужого голосу, що за його поезією стоять автори, що в нього все виходить легко, без зусиль. Від серйозних неприємностей у літератур-

них колах Шекспера тоді врятувало заступництво титулованих осіб, насамперед — близького друга Ретленда, молодого графа Саутгемптона, який знав таємницю справжнього авторства. Приклад зусиль до погамування скандалу й поет та видавець Томас Четл, на якого при особистому знайомстві Шекспер справив хороше враження. Пізніше конфлікт ущух, після смерті найвідоміших «університетських голів»: Грін помер у грудні 1592 р., Кристофера Марло вбили у 1593 р., Томас Кід помер у 1594 р. Приблизно того-таки року перестав писати для театру і Джон Лілі (1553 — 1606). Відомий поет Едмунд Спенсер (1552 — 1599) п'єс для театру не писав. Перші п'єси драматурга Бена Джонсона (1573 — 1637) з'явилися тільки 1598 р., коли той, хто писав під ім'ям Шекспіра, був уже відомим поетом і драматургом. Тому аналізувати питання щодо авторства Шекспера протягом його життя було нікому.

Через кілька десятиліть після смерті справжніх та уявного авторів та виходу в світ «Першого Фоліо» почали збирати матеріали до біографії Шекспіра, точніше — до біографії того чи тих, хто писав під цим іменем. У силу того, що самі прізвища справжніх авторів, як і сам факт їхнього існування, були оповиті таємницею, дослідники почали шукати матеріали для біографії Шекспера зі Стретфорда, хоча цей шлях був тупиковим, шляхом у нікуди. У XVII ст., починаючи з 1632 р, питанням збереження пам'яті та пошуком документів і фактів про Шекспера серйозно займалися: поет Джон Мільтон (1608 — 1674), вікарій Уорд (1629 — 1682), архіварій і поет Джон Обрей (1626 — 1697), поет-лауреат Ніколас Пау (1674 — 1718). Окремі факти до біографії додали також побічний син Шекспера (що є сумнівним), поет-лауреат і драматург Вільям д'Авенан (1606 — 1668), а також актор і драматург Томас Бетертон (1635 — 1710).

У XVIII ст. пошуки тривали.

Цікаве свідчення всесвітньовідомого англійського художника-портретиста Томаса Гейнсборо (1727 — 1788), який малював портрет великого британського актора-трагіка Девіда Гаріка на тлі бюста стретфордського Шекспера через 150 років після його смерті. Під час роботи над портретом Гаріка в листах до друга Гейнсборо писав щодо портретів і бюста, якими користувався: «Зроду не бачив обличчя дурніше, «не може такий розум і такий небесний промінь давати сляво, маючи таке обличчя, як на портреті...» «У мене був задум показати, звідки цей неперевершений поет черпав свої ідеї...

але бюст Шекспіра — лише дурна пика з усмішкою, і сил моїх бракує зробити його розумнішим...» І все це відбувалося тоді, коли всіма було визнано, що живописець-портретист здатний зазирнути в саму душу людини.

Якщо поцікавитися іншими поглядами на відомий портрет із «Першого Фоліо», то можна зауважити, що в книжці А. А. Анікста (1910 — 1988) показано збільшене, зроблене з портрета зображення лише очей автора. При цьому зазначено, що в них світиться великий розум.

Нам здається, що відомий радянський шекспірознавець Анікст, як і багато інших дослідників, не визнавав стретфордівця за автора. Але виставити свою незгоду з офіційною точкою зору — значило б для нього загубити все, чого він досяг протягом десятиліть. Водночас, вказуючи на світло розуму в очах, він тим самим наче натякав читачам, що очі належать справжньому автору, який сховався під театральною маскою. На лекціях у Московському університеті Анікст яскраво розповів про «таємничих авторів, але завершував ці розповіді словами про своє юнацьке захоплення, про помилки молодості.

Серед шекспірознавців XVIII ст. найвищу оцінку заслуговують пошуки й друківані праці Едмонда Мелона (1741 — 1812), що пізніше, у 1848 р., були підготовлені й опубліковані у багатомному виданні Семом Босвелом. Після виходу цих книжок у світ до пошуків та дискусій у XIX ст. долучаються відомі люди, хоча й не фахівці-шекспірознавці. Це — державні діячі Пальмерстон і Джон Брайт, канцлер Бісмарк; поети Монклон та Уайттір; учені та письменники американці Фернес, Емерсон та інші. Тоді ж з'являються перші серйозні сумніви в тому, що стретфордський Шекспір (Шекспер) справді був автором відомих творів. Ці сумніви, сформульовані в юридично чіткі запитання, навели у своїх статтях спочатку поет Семюел Тейлор Колрідж (1772 — 1834), а згодом, у 1848 р., консул Джозеф Гарг. Справедливість сумнівів щодо Шекспіра визнав навіть всесвітньовідомий письменник Чарлз Діккенс.

Велику роботу з пошуків доказів щодо шекспірівського авторства виконав відомий англійський шекспірознавець Сідні Лі. В результаті цієї роботи було зібрано багато різноманітних матеріалів, частина з яких допомогла Денблону (див. нижче) в його пошуках та доказах авторства Ретленда.

Велике значення для надання законності сумнівам щодо авторства Шекспера

мала праця Делії Бекон «Роз'яснення філософії драматичних творів Шекспіра», що побачила світ у 1857 р. Цією книжкою протягом усіх наступних років цікавились як прихильники авторства Шекспера, так і їхні опоненти. Делія Бекон вважала, що питання авторства, можливо, назавжди залишиться питанням без відповіді. Наступні спроби визнати автором філософа Френсіса Бекона не зажили успіху. Бекон залишився великим філософом, але не Шекспіром. Спроби Делії Бекон знайти докази для вирішення питання авторства не дали результатів. Вона тяжко захворіла і згодом померла. Але її прибічники Вільям Генрі Сміт, Френсіс Егертон, лорд Ельземір та Натаніель Холмс зібрали багато цінних матеріалів.

Справжнє велике відкриття у шекспірознавстві зробив на початку ХХ ст. бельгійський професор історії літератури Селестен Денблон, хоча дехто стверджує, ніби вперше цю ідею висловив англієць Карл Блебтрей у 1907 р. Так чи так, ідею ретлендівського авторства протягом 1908 — 1918 рр. розвинув і обґрунтував саме Денблон. Він дійшов висновку, що Шекспір та Роджер Ретленд — це одна людина. Досить докладно питання авторства Ретленда було розглянуто російським шекспірознавцем Ф. Шипулинським у книжці, що побачила світ 1924 року. Там містяться натяки й на те, що окремі сонети писала Єлизавета Сідні.

Останніми роками кількість документальних доказів, що заперечують авторство Шекспера зі Стретфорда, повільно, але неухильно зростає, хоча вже минуло понад 400 років.

Одним із перших громадян царської Росії, який пристав на ідею авторства іншої особи (невідомої, але не Шекспера із Стретфорда), був видатний письменник Володимир Володимирович Набоков (1899 — 1977). Він у 1924 р. написав вірш «Шекспір»:

... Ты здесь, ты жив — но имя
И облик свой, обманывая мир,
Ты потопил в тебе любовной Лете.
И то сказать: труды твои привык
Подписывать — за плату — ростовщик,
Тот Виль Шекспир,
что «Тень» играл в «Гамлете».

Перший нарком освіти Радянської Росії А. В. Луначарський на початку двадцятих років писав про свою незгоду з офіційною (класовою) точкою зору: «... Нам, можливо, і хотілося, щоб Шекспір був простолюдином, з низів, але доводиться визнати, що ... простолюдин Шекспір не був автором відомих творів».

Але в усіх цих версіях (за винятком

праці Шипулинського) абсолютно не йдеться про Єлизавету Сідні. Гіпотезу, що авторів було двоє і що це були Голуб і Фенікс, на підставі документальних фактів висловив і обґрунтував лише в наш час І. М. Гілілов. Досить докладний опис його пошуків та результатів наведено в статті Інни Шульженко та у фундаментальній праці самого Гілілова.

Плутанину в питанні авторства значною мірою породили ті засоби та шляхи, якими драматичні та поетичні твори таємничих авторів надходили до театру або видавців.

З 1590-го по 1597 рр. (коли Ретленд був студентом Кембриджського університету, а потім навчався в Італії) п'єси надходили до театру через його представників і за бажанням автора ставились анонімно. Але у 1593 — 94 рр. поеми «Венера і Адоніс» та «Лукреція» друкувалися вже під псевдонімом «Шейк-спір» (Shakespeare), а присвяту Саутгемпτονу в обох поемах було підписано іменем Вільяма Шекспіра, що теж було псевдонімом.

Після повернення Ретленда до Лондона і підготовки до виступу проти тиранії королеви його п'єси з причин конспірації також оприлюднювалися під згаданими вище псевдонімами. Тільки тепер справжніх авторів стало двоє: з'явився другий співавтор — Сідні.

Нині важко, навіть неможливо, відокремити істину від домислів. На цьому й тримається загальнознаний міф: «П'єси Шекспіра написав актор Шекспір (Шекспер)». Як ми тепер розуміємо, це твердження не відповідає істині або принаймні є сумнівним.

Раніше вважалося (хоч і завжди викликало сумніви), ніби Шекспер, працюючи один, без помічників та співробітників, за 22 роки (з 1590-го по 1612 р.) написав 37 п'єс, 5 поем і 154 сонети. Тобто, в середньому він щорічно писав по дві п'єси. При цьому одночасно виконував ряд різноманітних обов'язків у театрі як актор і пайовик трупи. Також він займався лихварством, судився зі своїми боржниками; періодами був відкупником, що забирало багато часу. Крім того, він мав клопоти з родиною, власністю тощо.

Усю цю величезну, окрім ще й творчої, діяльність Шекспер розгорнув в умовах, коли не тільки в Лондоні, а й в усій Англії не існувало жодної бібліотеки. І при цьому жодної (!) книжки, що належала Шексперу, не знайдено. Не знайдено жодної книжки з його замітками. Слід також зазначити, що збереглося достатньо різних матеріалів, які стосуються інших поетів, сучасників Шек-

спера. Але аналогічні матеріали про нього відсутні, ніби хтось їх умисно знищив. Збереглися лише окремі аркуші, нібито написані рукою Шекспера. Але на них нема жодних слідів роботи над рукописами. Здається (і так вважали актори, друзі Шекспера), що автор писав свої рукописи відразу набіло, без будь-якої правки. Але насправді Шекспер їх не писав! Він лише міг при п о т р е б і переписувати (якщо тільки вмів писати, у чому також доводиться сумніватися) окремі сторінки з текстів, що йому передавали через своїх друзів справжні автори із замку Бельв'юар. До Шекспера, як нам здається, текст доходив у вигляді аркушів, написаних рукою переписувача-професіонала або когось із Ретлендових друзів. При цьому повний текст був лише у суфлера; для акторів могла постати потреба переписати або виправити (своєю рукою або рукою Шекспера) лише окремі сторінки.

Тут є дві діаметрально протилежні точки зору. Перша — що її у 1924 р. висловив і досить обґрунтовано довів Ф. Шипулинський, — згідно з якою Шекспер узагалі був неписьменний. Більше того, він не вмів навіть поставити на документах свій підпис, і замість нього розписувався писар. Нам бракує мужності визнати все це за істину. Існує, однак, інша, протилежна точка зору: шексперівське авторство нам незрозуміле, оскільки до генія ми підходимо як до звичайної, хоча й талановитої людини. Геній жартома, один, не маючи серйозної освіти, без будь-яких помічників (навіть для технічної роботи) легко написав усі нам відомі шедеври. Написав відразу набіло, без чернеток, без виправлень; писав він без допоміжних книжок, без бібліотеки, — все, що йому було потрібно, він брав із власної голови. Але як же тоді інші геніальні поети: Байрон, Пушкін чи наші Шевченко, Леся Українка? По-перше, всі вони мали достатню освіту і, до того ж, вели пошуки, мали варіанти, чорновий матеріал. А у Шекспера всього цього не видно. Тому, навіть якщо ми визнаємо казкову геніальність Шекспера, малоімовірно, щоб він у тих умовах мав час написати й довести до досконалості по дві п'єси щорічно. Не думаємо ми також, що помилялась уся система королівського суду Англії під час підготовки та проведення судового процесу над учасниками закладу Ессекса: вони знали про Шекспера, але не вважали його справжнім автором історичних хронік та трагедій, спрямованих проти королеви Єлизавети. Його не заарештували навіть як підозрюваного. Для поліції та суду було зрозуміло, що Шекспер нічого написати не міг.

У роки видання «Першого Фоліо» ті, хто знав чи не знав таємницю авторства, на нашу думку, керувались двома постулатами:

— те, що написано і зіграно на сцені під ім'ям Шекспіра як автора, гідне того, щоб зберегти його для нащадків; таку саму думку мали й актори, друзі Шекспера, які допомагали збирати (частіше — купувати) тексти п'єс по театрах Лондона; але таємниці авторства вони не знали, для них автором був Шекспер;

— ті, хто знав таємницю, вважали, що воля покійних справжніх авторів та дана клятва не мають бути порушеними; тому саме в «Першому Фоліо» замість біографій авторів і була передмова Бена Джонсона та згаданий вище портрет, на якому з-поза театральної маски прозирали лише очі автора. Напевно, міркували редактор та інші організатори цього видання, нащадки будуть не дурнішими за нас — вони розкриють загадку.

Нам здається, що нині прийшов час покласти край суперечці довжиною в чотири століття щодо авторства і поставити всі крапки над «і».

Якщо гіпотеза Гілліова відповідає істині, то ким насправді був актор Шекспір (Шекспер)?

Він не приховував свого уявного авторства, але й не похвалявся ним. Точніше, він постійно грав у житті роль відомого поета-драматурга, грав як на сцені, але спокійно, «без натиску».

Він (зі згоди справжніх авторів, за таємною угодою з ними чи їхніми представниками) передавав до театру чи видавництва під виглядом своїх власних чужі вірші та п'єси. Він був знайомий і з Ретлендом, і з Саутгемптоном, а також з широким колом театральних amatorів. Він виконував їхні доручення, часом обмінювався з ними послугами і мав від цього певний зарібок. Він не кохав своєї дружини, з якою бачився тільки під час нерегулярних наїздів до Стретфорда. Можливо, як показано в одній п'єсі сучасного англійського драматурга, він був «блакитним», чому сприяло його постійне перебування серед підлітків, що грали жіночі ролі, та чоловіків-акторів. Шекспер, як свідчать, мав коханку — дружину палкого театрала, господаря готелю в районі Оксфорда, приблизно на півдорозі від Стретфорда до Лондона (цю жінку дехто із сучасних дослідників вважав за «смагляву леді» сонетів). Кажуть, що саме від цього кохання й народився в неї син Роберт д'Авенан, згодом лорд та поет-лауреат, про якого ми вже згадували.

Шекспер, можливо, кохався на поезії, часом сам писав вірші, але ніколи їх не друкував. Можливо, це він написав для друку (сам чи за допомогою одного із Ретлендових друзів поему «Фенікс та Голуб» і вірш «Псалом».

Єдиний його «гріх» (а може, й не гріх зовсім, а добра справа) полягав у тому, що він за плату, а, ймовірно, і безкоштовно, за сердечним поривом, дозволяв під своїм іменем ставити на сцені чи друкувати твори, яких не писав. При цьому, знаючи звичаї свого часу, він, напевно, вважав, що діє гідно, що без його сприяння ці п'єси ніколи не побачили б сцени. Ну, а щодо таємниці авторства, то він свого слова не порушив. Грав він роль відомого драматурга так добре, що в жодного з його сучасників (за винятком поета Роберта Гріна), а також найближчих нащадків (за винятком художника Томаса Гейнсборо) сумнівів у шекспірівському авторстві не виникало. Ті, хто міг мимоволі згадати інших авторів (скажімо, поет Бен Джонсон і книговидавець Едвард Блаунт), з поваги до справжніх авторів та до їхньої пам'яті мовчали. Так поводитися і сам король Яків I. Віддаючи данину поваги, а згодом і пам'яті Ретлендам, він водночас ніде не казав про них як про «таємничих авторів».

Лише одного разу Ретленда напів-офіційно визнали автором. Це сталося в листопаді 1611 р., коли артисти одного з театрів у присутності короля показали нову трагікомедію «Буря». Ретленд на той час був тяжко хворий, жити йому лишилося недовго. Під час вистави Ретленда, який був присутній, шанували як автора. Це тим більше цікаво, бо «Буря» є духовним заповітом авторів. Згадка про що подію міститься у спогадах присутнього на виставі одного з придворних. Однак

документів з офіційним визнанням авторства Ретленда чи Ретлендів не знайдено.

Серед аргументів захисників Шекспера зі Стретфорда-на-Ейвоні є один, що його слід відкинути відразу. Вони стверджують, нібито Шекспер написав історичну хроніку «Генріх VIII» у Стретфорді у 1613 році, тобто через рік після смерті Ретлендів. Як він міг це зробити, не маючи у Стретфорді жодної власної книжки, без бібліотеки, без багатих друзів, які такі бібліотеки мали? Як міг він у провінції дізнатись про конституцію, що її Яків I дарував англійській колонії в Америці у 1612 р. (а про цю подію є згадка у п'єсі)? Працювати над історичною хронікою у Стретфорді 1613 р. було неможливо. Крім того, ніде й ніколи не згадувалося, що Шекспер у Стретфорді займався літературною діяльністю.

Найважливіші докази авторства Ретленда чи Ретлендів є самі п'єси та сонети. Недарма ж Бен Джонсон і наступні шекспірознавці закликали нас шукати Шекспіра в його творах. Тільки в слова «шекспірівські п'єси та сонети» слід вкладати нові поняття, — що написали ці п'єси та сонети Ретленд і Сідні, автори, які виступали під псевдонімом чи під іменем Вільяма Шекспіра.

На закінчення дозволю собі висловити надію, що викладені вище міркування та висновки похитнуть віру читачів «Всесвіту» в традиційного Шекспіра і спонукають самих зацікавитися питанням авторства.

Я хотів би також висловити подяку моїй любій нині покійній Сусанні, яка підштовхнула мене на тернистий шлях великих пошуків і маленьких знахідок у тій загадковій сфері, що зветься шекспірознавством.

Джерела:

Література, присвячена ретлендівській гіпотезі

ШИПУЛИНСКИЙ Ф. Шекспир — Ретленд. Трехвековая конспиративная тайна истории. — ГИЗ, М., 1924.

ЛУНАЧАРСКИЙ А. В. Собрание сочинений в 8 томах. Том 4, — М., 1964. Лекция 5. Шекспир.

ФРИЧЕ В. М. Шекспир. — М., 1926.

ЖИЖМОР, Макс. Шекспир — маска Ретленда. Трагедия. — Лен. ГИХЛ, Л.-М., 1932.

ГИЛИЛОВ И. М. По ком же звонил колокол. — Шекспировские чтения, 1984. М.: Наука, 1986.

ГИЛИЛОВ И. М. Собеседник Шекспира — удивительный писатель Томас Кориэт из Одкомба. — Шекспировские чтения, 1985. М.: Наука, 1987.

Гилилов И. М. Литературные современники Шекспира (Мери Сидни-Пембрук и Эмилия Лэнгер). — Шекспировские чтения, 1990. М., 1990.

Шульженко, Инна. Логодедал, или Тайна замка Бельвуар. — Огонёк, № 8, 9, 1992.

Дашевський, Семен. Єлизавета Сідні, а не Шекспір? — Освіта: № 48 — 49, 6 липня 1994; № 50, 9 серпня 1994.

Дашевський, Семен. Шекспірівські сонети писав не Шекспір. — Вечірній Київ, № 64, 6 квітня 1994.

Полемічні літературознавчі статті, що захищають офіційну точку зору

Смирнов А. А. Предисловие к книге: Жижмор, Макс. Шекспир — маска Ретленда. Трагедия. — Лен. ГИХЛ, Л.-М., 1932.

Аникст А. А. Кто написал пьесы Шекспира? — Вопросы литературы, № 4, 1962.

Аникст А. А. Вступительная статья к книге С. Шенбаума «Шекспир. Краткая документальная биография». — М.: Прогресс, 1985.